

Technológia és medialitás Karinthy Frigyes műveiben

Absztrakt. A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 19. század végének és a 20. század elejének gondolkodását meghatározó technikai robbanás miként gyakorolt hatást az egyes irodalmi szövegekre. A médiumok hatását – Jókai Mór elbeszéléseit is érintve – Karinthy Frigyes *A fotografált gondolat* és *A lélek arca* című novelláin, valamint az *Utazás Faremidóba* című kisregényén keresztül vizsgálja.

Korunkban egyre inkább középpontba kerül a kérdés, hogy hogyan válik az anyagból (materiális hordozó) szellem (időtlen szellemi tartalom), vagyis az irodalom hogyan értelmezhető médiumként. A társművészetek, a kultúra, a társadalmi változások közegei, a hírközlés, a látvány és hang rögzítésének, továbbításának eszközei hatást gyakorolnak az irodalmi olvasásra is.

Az irodalom történetileg körülhatárolható jelenség, s mivel a történetiség egyfajta perspektivizmust is jelent, ez arra készíti a kutatót, hogy vizsgálata tárgyát szüntelenül új nézőpontból közelítse meg, vagy értelmezze újra. „Ma már több irányzat is abban keresi a kiutat, hogy a poétika/poetológia materializációja révén az irodalmi kommunikáció anyagszerű médiumaira (hang, írás, betű, szám) és kulturális technikáira (kéziratosság, könyvnyomtatás, alfabetizáció) összpontosítva állítsa új horizontba a megkerülhetetlen értelmezés kérdéseit.”¹

A modernség irodalmának a médiumok felőli megközelítése egy ilyen új nézőpont lehetőségét kínálja. Ez esetben szükségszerűnek tűnik azoknak a magyarázati és interpretációs modelleknek a vizsgálata is, amelyek az irodalmi modernség mediális feltételrendszereinek megváltozására adott válaszokat megfogalmazták.

Az irodalmi nyelv medialitása nem csak a technikai fejlődés által lehetséges új adaptációs eljárások lehetőségeiben fogalmazódik meg, sőt fontosabb kérdés lehet azokra az összefüggésekre hangsúlyt fektetni, melyek a 20. század első felének gondolkodásában rajzolódnak ki a kérdést illetően. Friedrich Kittler szerint „eredményesebb, ha a gyakran vizsgált téma- és motívumegyezések helyett azokat az egyezéseket nyomozzuk ki, amelyek az egyidejű irodalmak és tudományok írás- és olvasástechnikái között állnak fenn.”² Mindez azzal is indokolható, hogy a 19. század vége és a 20. század eleje – mely korszakot a szakirodalom „tiszta háborúként” vagy „ipari forradalomként”, a köznyelv pedig technikai forradalomként említi – olyan kulturális változások szín-

1 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Megkülönböztetések: Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010, 12.

2 Friedrich KITTLER, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó*, Prae 2014/4, 28.

tere volt, melyek ma is meghatározzák nemcsak a társadalmat, de a művészeket, így az irodalmat is.

A 18. század végén feltalált gőzgépnek köszönhetően a 19. századra még gyorsabb terjedésnek indult a nyomtatott sajtó, és a könyvnyomtatás is leegyszerűsödött, költségei csökkentek. A tömeges acéltermelés szükségszerűen magával hozta a gépiesítés korszakát. Nem sokkal később az elektrotechnika révén forradalmasították a hírközlést. 1859-ben megjelenik Darwin *A fajok eredete* című műve, 1877-ben Edison megalkotja a fonográfot, nem sokkal később a Lumière testvérek szabadalmaztatják a kinematográfot, az 1900-as évek elején felszáll az első kormányozható léghajó, a *Zeppelin*, majd az első repülőgép. 1903-ban Henri Becquerel Nobel-díjat kap a radioaktivitás felfedezéséért, az 1910-es években Einstein publikálja az általános relativitáselméletet, „1916-ban az első Európából kiinduló valódi technikai háború borzalmai már javában zajlanak.”³

A 20. század természettudományi vívmányainak és technikai médiumainak gyors megjelenése és fejlődése minden kétséget kizáróan hatással volt az irodalomra, illetve az egyes irodalmi művek témájára is.

Ha a médiumok kontextusában szeretnénk tekinteni az irodalomra, előbb definiálnunk kell a médium fogalmát. *Optikai médiumok* című könyvében Friedrich Kittler abból indul ki, hogy „minden technikai médium jeleket tárol, továbbít vagy feldolgoz”.⁴ Kittler továbblép azon a McLuhani felfogáson, mely a médiumot és a technológiai eszközöket az emberi test protéziseként gondolja el, s mely szerint „minden médium szubjektuma [...] az ember”.⁵ „Másképp fogalmazva a technikai médiumok éppen azért modelljei az úgynevezett embernek, mert az emberi érzékek stratégiai lehenygerlésére fejlesztették ki őket.”⁶ A szerző egy anekdotán keresztül mutatja be azt, hogy a művészetek és a médiumok egyazon célt szolgálnak („alapvetően egy érzékszerv megtévesztéséről van szó”).⁷ Míg azonban a művészetek illúziót keltenek, illetve fikciót teremtenek, addig a technikai médiumok szimulációt. L. Varga Péter cseppet sem téved abban, hogy az érzékekre is ható (technikai) médiumok szerepe egyre „meghatározóbbnak tűnik az irodalomértés keretei között is”.⁸

Már a századforduló irodalmában is fontos szövegszervező hatással bírt némely optikai médium, például Jókai Mór írásművészetére. Ezek a Jókai-

3 BALOGH Gergő, *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom: Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba*. Forrás: https://www.academia.edu/29731064/Antropologia_tehnicitas_nyelv_es_irodalom._Karinthy_Frigyes_Utazas_Faremidoba [Letöltés: 2017.06.24.]

4 Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, Budapest: Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 2005, 14.

5 Uo., 20.

6 Uo., 26.

7 Uo., 29.

8 L. VARGA Péter, *A médium olvasása: Közeg, medialitás és materialitás az irodalomban* [doktori értekezés], Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2009, 4. Forrás: <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14755/l-varga-peter-phd-2009.pdf> [Letöltés: 2017.06.24.]

életműből vizualitásuk miatt kiemelhető mozzanatok – ahogyan Surányi Beáta fogalmaz – a szöveg „látványvilágának létesülése és befogadása során egyáltalán nem elhanyagolhatóak”.⁹ A művekben megjelenő optikai médiumok (vagy „eszközök”) nem csupán egyszerű tárgyként vannak jelen a művekben, de a szöveg nyelvi alakulásától a befogadásig (például elképzelés) hatással vannak a szövegkorpuszra. A 18–19. század fordulóján művészetileg is egyre inkább elismerésnek örvendő fényképészet gyakorolta Jókaira a legnagyobb hatást, nem csak a szövegek vizuális tekintetében. A fényképészet szakszavainak¹⁰ „egzotikusként ható”¹¹ használata az egyes szövegekben, a látás és taktilitás közötti feszültség fentartása,¹² vagy „[a] fényképnek az írás analógiájára történő elgondolása – például fényirat, fényírászat, fényirda – [...] jelzi, hogy »az irodalom nem csupán a társadalomtörténeti változások reflexiós tere, hanem lényegét, működését tekintve vesz részt a kulturális események dinamikájában«”.¹³ Az, „hogyan a mai mediális »forradalom«, a hagyományos elbeszélhetőség válsága is közel visz Jókaihoz”,¹⁴ talán annak is köszönhető, hogy a szerző „regényhősei valami hasonló átalakulás részesei (vasút, tömegtájékoztató, fénykép, folytatásos regény)”.¹⁵

Az irodalmi modernségben tovább folytatódik az a hagyomány, mely a kor médiumainak fejlődését beépíti a szövegek világába. Kuczka Péter szerint annak az irodalomtörténésznek, aki meg szeretné írni a magyar tudományos-fantasztikus irodalom történetét, Karinthy Frigyes novelláival kellene a munkát kezdenie.¹⁶ E tanulmány célja nem ennek a történetnek a megírása, ám Karinthy tudomány iránti vonzalma fontos lehet témánk szempontjából, hiszen a szerző „[r]ajongott a repülésért, sokszor írt rádióról, a filmről, a radioaktivitásról, a relativitás elméletéről, a modern lélektanról, a gépekről, a tudomány és technika eredményeiről”,¹⁷ s gyakorta kölcsönzött szavakat a technika és természettudomány szótárából. A fényképezés nála nem csupán vizuális elemként, vagy terminus technicusok soraként jelenik meg, hanem fontos poétikai funkciót tölt be, gyakran a szöveg centrumába kerülve szervezi az adott mű idő- és térszerkezetét.

9 SURÁNYI Beáta, „Optikai médiumok” *Jókai Mór novelláiban*, Irodalomtörténet, 2015/1, 21–33.

10 „[A]z egész vízgyetem lánghabokká lenni látszék, átvilágítva, mint egy híg chrysopras-özön villanyos foszforfényel.” JÓKAI MÓR, *A Nepean-sziget = Uő, Elbeszélések*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, I, 14.

11 SURÁNYI, I.m.

12 „József pedig folyvást növekedni erzé szíve fájdalomait, a csalóka távcső oly közel hozta olykor az imádott leánykát, hogy ámulatában kezeit nyújtá ki utána...” JÓKAI MÓR, *A nagyenyedi két fűzfa = Uő, Elbeszélések 1853–1854*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 248.

13 SURÁNYI, I.m.

14 IMRE László, *Jókai a „változékony” időben*, Alföld, 2017/1, 85–88.

15 Uo., 85–86.

16 KUCZKA Péter, *Néhány szó a szerzőről = KARINTHY Frigyes, A delejes halál*, Budapest: Kozmosz Könyvek, 1969, 167.

17 Uo., 168–169.

Vizsgáljuk meg ezt a jelenséget Karinthy egy konkrét szövegét segítségül hívva. A fent jelzett célnak megfelelően legyen ez a szöveg *A fotografált gondolat*¹⁸ című novella.

– Van szabad léleklátó?

[...]

Furcsa fényű fülkében fantasztikus masina, lencsék és karok bonyolult egyvelege. Lent kerevtféle.

[...]

Villany percen, belém kapcsolnak valamit, zsibbadást érzek, sötét lesz körülöttem. Aztán mintha oxigént lélegeznék, hevesen dobogni kezd a szívem... Ugyanakkor, mintegy részegségben, varázsos hangulat ömlik el bennem... emlékek és gondolatok öntenek el... Életem nagyszerűsége, élményeim csodája világossá válik... Látom magam, mint kisgyermeket, a régi pesti utcán égő arccal sietni a Szív utcai iskolába, tele dobogó vággyal, ittas reménnyel, kíváncsian... És ekkor Gyűszűvirág hangját hallom. [...]

...persze! ez maga, mint kisfiú... magára gondolt... [...]

– Gyűszűvirág... maga látja, amit gondolok?! amire emlékszem?

– [...] Ugyan mit csodálkozik? Hiszen ha jól emlékszem, a maguk korában is tudták már, hogy az agyvelőben elraktározott benyomások és gondolatok képek csak... Megrögzített képek... miért ne válhatott volna lehetségessé, hogy a gondolat és emlék belső mechanizmusa által a koponya falára vetített mozgóképet felfogjuk, átalakítsuk, ernyőkre gyűjtsük – végre le is fotografáljuk?

78

A novellát a médiumok szintjén már az érdekessé teszi, hogy központi szereplőjének egy szellemidézővel megidézett költőt tesz meg. A fotográfia feltalálásának idejében ugyanis az új technika forradalmához egyfajta félelem is társult. „Balzac a maga misztikára való hajlamával nem is volt képes másképp magyarázatot adni a dagerrotípiák elkészítésére, mint azt, hogy minden ember számos optikai rétegből áll – valahogy úgy, mint egy hagyma –, melyek közül a fotó elkapja és tárolja a legfelsőt, azaz elveszi a lefényképezett személytől. A következő fényképnél az ember az alatta levő héját veszti el – és így tovább, egészen addig, amíg a lefotózott személy el nem tűnik vagy testetlen szellemmé nem válik.”¹⁹ Ha elfogadjuk, hogy a századfordulón és az 1900-as évek első felének korszakában ismeretes volt az effajta félelem, akkor a fenti gondolatok az említett novella problémafelvetését is megadják, ugyanis a „szelleminkarnáló”²⁰ (legalábbis részben) valami hasonló folyamat visszafordítására szolgálhat, ugyanis egyfajta felidézéstről van szó. Maga a szöveg sem tételezi a felidézett „halottaiból visszatértnek”: „Először történik, hogy értelmét látom, annyi évszázad után, boldogtalan életemnek...”²¹

Ludwig Boltzmann azzal a javaslattal élt a következő kutatónemzedék számára, hogy ériék el azt, hogy az emberi gondolatok kivetíthetők legyenek röntgen képernyőkre.²² Karinthy novellája is ezzel a gondolattal játszik el, csak

18 KARINTHY Frigyes, *A fotografált gondolat* = Uő, *A negyedik halmazállapot: Tudományos-fantasztikus elbeszélések*, Budapest: Arión Kiadó, 2011, 248–253.

19 KITTLER, *I.m.*, 147.

20 KARINTHY, *A fotografált gondolat*, 248.

21 *Uo.*, 249.

22 KITTLER, *I.m.*, 130.

az elbeszélés esetében olyan mozgóképről van szó, mely szubverzív módon hat a cselekmény idejére, s ezzel ellentmondás nélkül érintkeznek a jelen és a múlt eseményei, és a világ átrendeződését a főszereplő tapasztalásán, vagy még inkább öntapasztalásán keresztül érzékelhetjük. Az elme képeinek kivethetősége Karinthy több szövegében is előfordul. *A lélek arca* című novellában kiemelkedik az optikának a narratívára gyakorolt hatása, hiszen a szöveg egy „optikai kísérletről”²³ adott tudósítás. Karinthy-nál a boltzmanni gondolatok ekképp fogalmazódnak meg:

S hogy néha megfordulhat a folyamat – a szemünkben elrejtett kép visszacsavarodik, s az üres térbe veti ki mását – s akkor alakot és képet látunk az üresség fekete lapján: ez a vízió. [...] Ha közvetlenül a szemlencse és a retina mögött kis lámpát lehetne gyújtani, mely belülről átvilágítja a szemet: akkor ama valóságos kép, amit önnön gondolatunknak és képzeletünknek nevezünk, a látott képen keresztül kivetítődne a térbe, eltűnne előlünk a világ, s a szemben levő falon vagy ernyőn megjelenne nagyított képe annak, amit gondolunk...²⁴

A médiumok technikai komplexitásának megtartása érdekében Kittler úgy látja, hogy vissza kell nyúlni az eredeti médiumfogalomhoz, amely a fizikából, mégpedig a hírközlő technikából származik, s amelynek alapja és célja a (médiatechnológiai) információ. Az említett alapfogalomnak Kittler szerint katonai-stratégiai összetevője is van. „A médiatechnikák kora nem véletlenül a technikai háborúk kora is.”²⁵ Paul Virilio alapján ezt úgy értelmezhetnénk legegyszerűbben, mint „a leggyorsabb információhoz fűződő stratégiai érdek”-et,²⁶ amely az optikai jellegű médiumok gyors fejlődéséhez is hozzájárult.

Kittler elméletében a másik fontos elem a shannoni kommunikációs modell, melynek különlegessége abban áll, hogy nem tételez emberi „erőforrást” a modell működéséhez: az tehát, hogy ki vagy mi az információforrás, vagy éppen az adatnyelő, teljesen közömbös maradhat. Bár még nem tisztázott, hogy a luhmanni rendszerelmélet mennyiben érvényesül az irodalomtudományban, „[a] szociális rendszerek önszerveződése [...] a teoretikus alapjait és talán a módszertanát kontúrozhatja az irodalomtudomány önértésének”.²⁷ Éppen ezért – figyelembe véve, hogy a vizsgálat tárgya az irodalmi szövegek mediális aspektusa – fontos lehet bevezetni a Luhmann által elgondolt szociális rendszer fogalmát az elméleti alapok felállításakor, s próbát tenni arra, hogy a luhmanni médiumfogalmat összekössük a kittleri értelmezéssel.

A szociális rendszereket Luhmann mint az értelemteli kommunikáció rendszereit határozza meg. Az olyan helyzeteket, amelyekben két értelem kultúrmentes helyzetben találkozik, kettős kontingenciának nevezi. Kettősen kontingensként definiálható helyzetekről akkor beszélhetünk, ha két olyan indentitás²⁸

23 KARINTHY Frigyes, *A lélek arca* = Uő, *A negyedik halmazállapot: Tudományos-fantasztikus elbeszélések*. Budapest: Arión Kiadó, 2011, 237–241.

24 KARINTHY, *A lélek arca*, 239–240.

25 KITTLER, *I.m.*, 33.

26 *Uo.*, 34..

27 L. VARGA, *I.m.*, 13.

28 Luhmann sem beszél individuumokról, helyette az identitás és az identifikáció tudományosan kevésbé terhelt, semleges fogalmait használja. A választás jelen hely-

találkozik, amelyek rendkívül összetettek, ezért viselkedésük kölcsönösen nem kiszámítható. Az ilyen helyzetekben önreferenciális kör jön létre, mely egy olyan új egységet hoz létre, amely nem visszavezethető a két rendszer egyikére sem. „Különállóak maradnak, nem olvadnak össze, a korábbiaknál nem értik meg jobban egymást; arra összpontosítanak, amit a másikban mint környezetben-levő-rendszerben inputként és outputként meg tudnak figyelni, és mindenkor önreferenciálisan tanulnak bele mindenkori saját megfigyelési látószögükbe. Amit megfigyelnek, azt megpróbálhatják saját cselekvésükkel befolyásolni, és visszacsatolásként ismét csak tanulhatnak. Ezen a módon egy új rend jöhet létre, amelyet az azt lehetővé tevő rendszerek összetettsége szab meg [...]. Ezt az új rendet szociális rendszernek nevezzük.”²⁹ Ez alapján Luhmann a kommunikációt nem a hagyományos értelemben határozza meg, hanem mint új egységet, amely „három kiválasztási folyamat”³⁰ – az információ, a közlés és a megértés – egyesülésével jön létre.

Luhmann abban az értelemben beszél az információról mint kiválasztási folyamatról, hogy végtelen lehetőség közül választunk valamit, ezzel kizárva más lehetőségeket – ilyen például a közlési viselkedés kiválasztása. Ez az elmélet a shannoni modelltől sem áll távol: Shannon képletében az „információ azt méri, mennyi választási szabadság, azaz milyen mértékű bizonytalanság uralkodik a kimenetben”.³¹ Az információ tehát az esélyből adódik, nem pedig a szükségszerűségből.³² Kittler azt állítja, hogy „az információ maximuma nem jelent mást, mint a legmagasabb valószínűtlenséget”,³³ s ez összekapcsolható azzal a luhmanni meghatározással, amely médiumnak nevezi „[a]zokat az evolúciós vívmányokat, amelyek a kommunikáció valószínűtlenségeit valószínűségek alakítják át”.³⁴

80 A harmadik és egyben talán legfontosabb luhmanni rendszerelméleti fogalom a megértés, hiszen ahogyan az már fentebb említésre került, Luhmann úgy határozza meg a szociális rendszereket mint az értelmes kommunikáció rendszereit. A megértés és értelem fogalmainak tisztázása már csak azért is fontos, mert ahogy Luhmann állítja: „[m]inden megértésnek körkörös tényállásokkal van dolga, olyanokkal, amelyek önmagukban saját magukra utalnak vissza. Ez szövegekre éppúgy érvényes, mint személyekre”.³⁵ Az értelem luh-

zetben azért is szerencsésebb, mert ezzel nem szűkíti a szociális rendszerek fogalmát az élő természet határai közé.

29 *Szociológiaelmélet*, szerk. Julius MOREL, Eva BAUER, Tamás MELEGHY, Heinz-Jürgen NIEDENZU, Max PREGLAU, Helmut STAUBMANN, Budapest: Osiris, 2000. Forrás: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szociologiaelmélet/ch10.html [Letöltés: 2017.06.24.]

30 *Uo.*

31 Friedrich KITTLER, *Jel és zaj távolsága = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 457.

32 *Uo.*, 458.

33 *Uo.*, 458.

34 *Szociológiaelmélet, I.m.*

35 Niklas LUHMANN, *Rendszereket megértő rendszerek = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 294.

manni funkciója, hogy a magas fokú összetettséget megjelenítse, tehát minden olyan rendszer, amely értelemmel bír, egyszerre összetett is. Az értelem önreferenciális tulajdonságai közé tartozik a rendszerképződés operatív zárt-sága is, tehát az, hogy értelmet kizárólag csak értelem tagadhat, sőt csak értelem utalhat értelemre. Az „értelem a különbségek szerinti feldolgozás önreferenciális médiuma”,³⁶ tehát értelemszerűen magában foglalja a megfigyelés aktusát. Az önreferenciális, autopoietikus rendszer egy másik rendszert csakis a másik rendszer saját „környezeti vonatkozásaiból kiindulva”³⁷ figyelhet és érthet meg. Az említett autopoiesis fogalmát Maturana és Varela idegphysiológusok vezették be. Az autopoietikus gép (vagy rendszer) olyan homeosztatiszta gép (vagy rendszer), amely „az alkotórészek előállításának (transzformációjának, és destrukciójának) hálózataként szerveződik, [...] amely hálózat olyan alkotórészeket hoz létre, amelyek 1. [...] az őket létrehozó folyamatokból (relációkból) álló hálózatot folyamatosan újraalkotják és megvalósítják, és amelyek 2. ezt a hálózatot (a gépet) konkrét egységgé formálják abban a térben, amelyben ezek az alkotórészek léteznek...”³⁸

Az 1900-as évek elején megjelenő technikai médiumok és az ugyanebben az időszakban folytatott háború idejében, 1916-ban megjelenik Karinthy Frigyes *Utazás Faremidóba*³⁹ című műve.⁴⁰ Robotos Imre a mű kapcsán így fogalmaz Karinthy-monográfiájában: „Mintha Karinthy látomásában – félszázaddal létrejötté előtt – megvalósulna a kibernetika csodája.”⁴¹ Az *Utazás Faremidóba* amellett, hogy gulliveriáda, világképét tekintve természettudományos, technicista alappozású.⁴² A médiumok fejlődésével – ahogy láthattuk – együtt járt az „ember” és az „élő” fogalmának megváltozása is, s az említett Karinthy-szöveg narratív struktúrája éppen ezzel a változással játszik el. A szöveg fikciója az embert betegséggként tételezi, egy olyan magasabb rendű „élő” betegségeként, mely önmagát élőként definiálja, ám alkotórészei összessége szervetlen anyagok relációból alakul. „A szolaszik, vagyis Faremidó lakosai olyan szervetlen elemekből felépülő lények, akiknek léte és (élet)működése felülír minden, a konvencionális értelemben elgondolt, s az életet illető előfeltevést.”⁴³

Ezek a lények, a szolaszik (így nevezik magukat hangjegyekben), szervetlen elemekből állnak: vasból, aranyból és még sokféle fémből és ásványból [...]

36 Szociológiaelmélet, I.m.

37 LUHMANN, I.m., 302.

38 Humberto R. MATURANA – FRANCISCO J. VARELA, *Autopoiesis. Az élő szerveződése = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS TIBOR, KELEMEN PÁL, MOLNÁR GÁBOR TAMÁS, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 243.

39 KARINTHY FRIGYES, *Utazás Faremidóba*, Budapest: Kossuth Kiadó, 2011.

40 A recepciótörténetben vitatott, hogy az *Utazás Faremidóba* nevezhető-e regénynek. Ld. DÉRCZY PÉTER, *Epikus hagyomány és személyiségválság: Karinthy Frigyes szépprózájáról*, *Literatura*, 1990/2, 210–211.

41 ROBOTOS IMRE, *Utazás egy koponya körül: Karinthy Frigyes pályaképe*, Kolozsvár–Napoca: Dacia, 1982, 76.

42 BERKES TAMÁS, *Az elgondolhatatlan utópia: Szathmári Sándor: Kazohinia*, *Literatura* 2012/1, 93.

43 BALOGH, I.m.

Hogy ezek az élettelen anyagok mégis mozognak és cselekszenek, erre vonatkozóan megjegyzem, hogy hiszen hasonló mozgásokat mi is tapasztalunk az élettelen anyagban csak nem ennyire kifejezetten s nem ennyire összhangzatban, hiszen a testeknek kiterjedése a hőtől, egymáshoz való igyekezete az anyagvonzás következtében: mindezek mozgást idéznek elő az élettelenben, s már akkor sejtettem, amiről később meggyőződtem, hogy a szolaszik életét ilyen egyszerű és primitív erők igazgatják, mint fény, hő, villamosság, mágnesség.⁴⁴

A szolaszik, mivel képesek az értelmes kommunikációra, luhmanni értelemben (önmagukban is) megfelelnek a szociális rendszerek követelményeinek, Gulliver Faramidóba érkezésével pedig, mivel kettősen kontingens helyzet teremtődik, létrejön egy új szociális rendszer. Fontos megjegyezni, hogy a kettős kontingenciát Luhmann nem az ember, hanem a személy fő tulajdonságaként gondolja el. A személy fogalmát el kell választani az „emberi élet testi realizálásától”,⁴⁵ s ez által nem szorul további magyarázatra a kérdés, hogy a szolaszi mint szervetlen létező miként vehet részt egy ilyen kontingens helyzetben. Korát meghaladó az az elképzelés, mely a szolaszik teremtését, pontosabban önteremtését írja le. Maturana és Varela abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az élő rendszerek gépek. A szolaszik önszerveződésüket tekintve megfelelnek az autopoiesis követelményeinek is:

Most világos volt előttem, hogyan jönnek létre ezek a csodálatos lények vagy szerkezetek: önmaguk gyártják a hozzájuk hasonlókat fémekből, ásványokból, s az elkészült szolaszit önmaguk hozzájuk mozgásba a testükben elhelyezett erőforrások [...] által.⁴⁶

82

[A] szolaszinak módjában van minden egyes alkatrészt tüzetesen megvizsgálni a célszerűség szempontjából, s úgy állítani össze, hogy annak semmi hibája ne legyen. Kicserélheti azokat az anyagokat, melyek zavarnák az összműködést, a mozgatószerkezeteket tökéletes összhangba hozhatja az egyes szervekkel. [...] az egyszer elkészült szolaszi alkatrészei romlás vagy kopás esetén bármikor felcserélhetők és pótolhatók anélkül, hogy az egésznek összhangja és egyénisége megváltoznék.⁴⁷

A szolaszik tehát homeosztatisz gépek (vagy lények). A Maturana–Varela szerzőpáros is utal rá, hogy egy gép szerveződése független az alkotórészek tulajdonságaitól, vagyis végtelen számú struktúrában valósulhat meg, azonban az alkotórészeit egy adott térben kell meghatározni. A szolaszik tehát olyan autopoietikus rendszerek, melyek képesek az értelmes kommunikációra, tehát egyben szociális rendszert is alkotnak, s mivel önreflexivitásuk mellett nevüket sajátként ismerik fel, illetve tudattal rendelkeznek, egyben pszichikai rendszerek is. „Annyi biztos, hogy a szolaszik testi működésüket is tekintetbe véve nagyon közel helyezkednek el a technológia azon állapotához, ahol, leg-

44 KARINTHY, *Utazás Faramidóba*, 30.

45 BANGÓ Jenő, *Rendszerelmélet és pedagógia Niklas Luhmann-nál*, Educatio [online], 2011/1, 110–116.

46 KARINTHY, *Utazás Faramidóba*, 33–34.

47 *Uo.*, 34.

alább egy nehezen félresöpörhető vélemény szerint, az emberi történelem az egyetlen kódrendszer bináris adatfolyamában ér véget.”⁴⁸

Korábban már volt szó arról, hogy McLuhan Kittlerhez képest az ember protéziseként gondolta el a médiumokat. Karinthy szövege egy olyan elgondolását nyújtja a médiumok működésének, mely ezt a mcluhani formulát éppen ellenkezőleg képzei el. Az ember medializálódása – abban az esetben, ha a szolaszik tudatát médiumként fogjuk fel – és az ember mint a technika vagy a médium „protéziseként” való elgondolása egyértelműen felismerhető Karinthy írásában. Egyrészt azért, mert a szolaszi, értelmes lény voltából kiindulva, megfigyelt egy másik értelmet, ezzel létrehozva az általa az élő betegségeként definiált embert. Másrészt, ha a szolaszikat valóban a technikai fejlettség egy magasabb fokaként fogadjuk el, akkor azáltal, hogy az embernek van lehetősége szolaszivá válni, bekövetkezik az ember medializálódásának egy magasabb foka, s így az ember a technika protézisévé válik. Ezzel a klasszikus értelemben vett emberfogalom is megkérdőjeleződik, illetve az emberi faj alacsonyrendűsége ismét (ahogy a gulliveriádák esetében megszokhattuk) kirajzolódik.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy bevezesse, miként működhet olyan szövegek mediális aspektusainak vizsgálata, melyek a 20. század első felének megváltozott technikai körülményei között születtek. Az itt vázolt gondolatok csupán kezdetei egy olyan munkának, mely a fent bemutatott textusokhoz hasonló, a technikai robbanás idejében (vagy hatására) születő irodalmi szövegek médiumok felőli vizsgálatára tesz kísérletet. Arra a kérdésre, hogy miért választjuk éppen ezt a módját az irodalom vizsgálatának, a *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* előszavában is választ kaphatunk: „Ha a kultúrtechnikák és az adatfeldolgozó gépek történetének részeként írunk irodalomtörténetet, az bizonyára nem valami felemelő. Van rá viszont egy nyomós érv: tudományunk tárgya ezzel bekerül a »tudomány és technika világába« – Foucault szavaival élve – , ugyanis ez a valódi világunk.”⁴⁹

Irodalom

- BALOGH Gergő, *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom: Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba*. Forrás: https://www.academia.edu/29731064/Antropologia_tehnicitas_nyelv_es_irodalom_Karinthy_Frigyes_Utazas_Faremidoba [Letöltés: 2017.06.24.]
- BANGÓ Jenő, *Rendszerelmélet és pedagógia Niklas Luhmann-nál*, Educatio [online], 2011/1, 110–116.
- BERKES Tamás, *Az elgondolhatatlan utópia: Szathmári Sándor: Kazohinia*, Literatura 2012/1, 90–99.
- DÉRCZY Péter, *Epikus hagyomány és személyiségválság: Karinthy Frigyes szépprózájáról*, Literatura, 1990/2, 207–216.
- IMRE László, *Jókai a „változékony” időben*, Alföld, 2017/1, 85–88.
- JÓKAI Mór, *A Nepean-sziget = Uő, Elbeszélések*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, I, 13–30.

48 BALOGH, *I.m.*

49 KITTLER, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900*. Előszó, 34.

- JÓKAI Mór, *A nagyenyedi két fűzfa* = Uő, *Elbeszélések 1853–1854*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 241–261.
- KARINTHY Frigyes, *A fotografált gondolat* = Uő, *A negyedik halmazállapot: Tudományos-fantasztikus elbeszélések*, Budapest: Arión Kiadó, 2011, 248–253.
- KARINTHY, *A lélek arca* = Uő, *A negyedik halmazállapot: Tudományos-fantasztikus elbeszélések*. Budapest: Arión Kiadó, 2011, 237–241.
- KARINTHY Frigyes, *Utazás Faremidóba*, Budapest: Kossuth Kiadó, 2011.
- KITTLER, Friedrich, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó*, Prae 2014/4, 19–34.
- KITTLER, Friedrich, *Optikai médiumok*, Budapest: Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 2005.
- KITTLER, Friedrich, *Jel és zaj távolsága = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 455–474.
- KUCZKA Péter, *Néhány szó a szerzőről* = KARINTHY Frigyes, *A delejes halál*, Budapest: Kozmosz Könyvek, 1969, 167–170.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Megkülönböztetések: Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010.
- LUHMANN, Niklas, *Rendszereket megértő rendszerek = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 294–340.
- L. VARGA Péter, *A médium olvasása: Közeg, medialitás és materialitás az irodalomban* [doktori értekezés], Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2009, 4. Forrás: <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14755/l-varga-peter-phd-2009.pdf> [Letöltés: 2017.06.24.]
- MATURANA, Humberto R. – VARELA, Francisco J., *Autopoiesis. Az élő szerveződése = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest: Ráció Kiadó, 2005, 237–293.
- ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül: Karinthy Frigyes pályaképe*, Kolozsvár–Napoca: Dacia, 1982.
- SURÁNYI Beáta, „Optikai médiumok” *Jókai Mór novelláiban*, Irodalomtörténet, 2015/1, 21–33.
- Szociológiaelmélet*, szerk. Julius MOREL, Eva BAUER, Tamás MELEGHY, Heinz-Jürgen NIEDENZU, Max PREGLAU, Helmut STAUBMANN, Budapest: Osiris, 2000. Forrás: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szociologiaelmélet/ch10.html [Letöltés: 2017.06.24.]

Technology and Mediality in the Works of Frigyes Karinthy

Abstract. The thesis deals with the question of the late 19th and early 20th century technical explosion that has created a new way of thinking. It examines the influence of media through the works of Mór Jókai, two short stories of Frigyes Karinthy *A fotografált gondolat* and *A lélek arca*, and through the novel *Utazás Faremidóba* by Frigyes Karithy.

Keywords: media, modernity, Frigyes Karinthy, autopoiesis, visuality

Sátor Veronika

PhD-hallgató

Selye János Egyetem

Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno

veronika.sator@gmail.com